

Working Papers in
Philosophy

Szerkesztő: Kovács Gábor

2014/6

Védekezés az emlékezés ellen

Vajda Mihály

Egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja

Institute of Philosophy
Research Centre for the Humanities
Hungarian Academy of Sciences

A szerzőről

Vajda Mihály (1935) filozófus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Legutóbbi könyvei: *Mesék Napnyugatról* (2003), *Sisakrostély-hatás* (2007), *Szókratészi huzatban* (2009), *Túl a filozófián.* (2013)

Abstract

Defence against recollection

The starting point of the paper is a train of thought of Nietzsche concerning the relation of recollection and forgetting, but the focus of it is an interpretation of the works of W. G. Sebald, a German writer from the perspective of the Nietzschean analysis. The main theme of Sebald's oeuvre is the art of forgetting as a necessary precondition of happiness which is, at the same time, different from casting a veil upon one's own past. What Sebald is mainly interested in is the phenomenon of rootlessness on both the individual and the collective level. Rootlessness, which is a personal experience for Sebald, is an inevitable consequence of losing one's own memory or recollection. The writer's problem is how to regain the lost past and invest with meaning life again. This task is especially important in the case of collective memory: Sebald is keenly interested in the Germans' collective forgetfulness concerning their past after the Second World War. The conclusion of the paper is that this collective oblivion resulted in different consequences in Western and Eastern parts of Germany.

Védekezés az emlékezés ellen

Nietzsche írja egy helyen – elég ismert hely: a *Genealógia* második értekezésének első pontja, itt elég szabadon fogom értelmezni -, hogy feledékenység híján boldogság, vidámság, remény, büszkeség és jelen lehetetlen lenne. A feledékenységet az embernek csak egyetlen esetben kell felfüggesztenie; nevezetesen akkor, ha ígéretet tett. Az ember képes is erre, képes kell, hogy legyen erre, mert ő az egyetlen olyan állat, melynek szabad ígéretet tennie. De ettől az egyetlen esettől eltekintve az ember számára tulajdonképpen áldás a feledékenység, csakis a feledékenység eredményeképpen lehet ugyanis helye az újnak.

Nietzschével kezdtem, de nem róla, nem a nietzschei gondolatról szól előadásom, hanem W. G. Sebald írásait szeretném szemügyre venni - a tudatomban mintegy folyamatosan elevenen tartva emlékezés és feledés viszonyának nietzschei elemzését. Nincsen ebben semmi meglepő: aki ismeri Sebald munkáit, tudja: az emlékezés, a múlthoz való viszony, az így vagy úgy elfelejtett múlt áll egész munkásságának középpontjában.¹ „Ne bántsátok a végsőt: az emlékezést” – ez a mottója Sebald második szépirodalmi munkája a *Kivándoroltak* első novellájának, vagy akár fejezetnek is nevezhetjük. Nem gondolom, hogy ezzel az ugyancsak hangsúlyos és hangsúlyos helyre helyezett mondattal Sebald ellentmondana Nietzschének. Nietzsche az idézett helyen megítélésem szerint nem az emlékezet fontosságát tagadja, nem tagadja semmiképpen sem, hogy a személyiség a maga jelenét csak a múltjából értheti meg. Csupán azt állítja, hogy – nem tudom, lássam be, hogy tényleg nem tudom, csupán ezt állítja-e, de egész ugyancsak sokszínű gondolatvilágába ez igenis belefér -, szóval azt állítja, hogy aki képtelen a felejtésre az sem boldog, sem vidám nem lehet, az fel kell, hogy adjon minden reményt, s annak nem lehet jelene. Szóval azt állítja, hogy felejtetni igenis tudni kell, ami távolról sem azonos azzal, hogy a legjobb fátylat borítanunk a múltunkra. Nem gondolom,

A társadalmi emlékezet filozófiája című, az MTA BTK Filozófiai Intézete által szervezett konferencián 2014. november 18-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ Ami magát Sebaldot, az írónak saját múltjához való viszonyát illeti, felhívnám figyelmeteket/figyelmüket Fehér Ildikó írására, aki Sebald *Szédület. Érzés* című első szépirodalmi munkájáról írt nagyon szép és meggyőző elemzést. Fehér Ildikó, „Megkerült árnyak (Vertigo)” in: *Hiány*, Kardos András hatvanadik születésnapjára, 1913. szept. 3. 41–42. o. Sebaldnak ez a könyve arról szól, miként nyeri vissza az író, ahogy Fehér Ildikó mondja, hosszú időre betemetett eredeti világát. De Sebaldot e könyvének megírása után is mindig az izgatja, miként nyerheti vissza valaki elveszett vagy éppen elveszettnek hitt múltját.

hogy Sebald is ne tudná, milyen fontos a felejtés képessége. De őt nem ez izgatta. Ő máshonnan közelítette meg az ember személyiségét, s – mint majd látni fogjuk – nemcsak az egyes ember személyiségét, hanem a kollektív tudatot is. Sebaldot – most átfogalmazom kérdésfeltevését – a gyökértelenség izgatta, melynek mibenlétét önmagán tapasztalta meg. Aki pedig elvesztette múltját, vagy ha teljesen el nem is vesztette, de múltja betemetődött, az reménytelenül gyökértelen lesz, és persze az is marad, ha nem kísérli meg, ahogyan ő tette, visszaszerezni a maga múltját.

A *Kivándoroltak* négy novellája – négy fejezete - egy-egy olyan emberről szól, aki a szó szoros értelmében kivándorolt. Elhagyta szülőhazáját, és másutt telepedett le. A négy közül három zsidó, ami talán nem véletlen; ahogy zsidó *A Szaturnusz gyűrűi* egyetlen kivándoroltja is, és természetesen zsidó Austerlitz is, az *Austerlitz* hőse. Tényleg nem hiszem, hogy ez véletlen lenne. Nem mintha Sebald filozemita lett volna, vagy valami különös viszony fűzte volna a zsidókhoz. A sokat elmélkedő író, ha jól emlékszem, könyveiben egyetlen szót sem ejt a zsidókérdésről. Kivándoroltjai azért zsidók, mert többnyire elűzöttek, akiknek Sebald szülőhazájából vagy máshonnan, de szülőhazája kezdeményezéseképpen kellett menekülniük. Hogy Sebald úgy gondolja-e, hogy az elűzetés, mint sors még csak felfokozza a gyökértelenséget, azt nem tudnám egyértelműen állítani; csak egyetlen közvetlen bizonyítékom van rá. A *Kivándoroltak* egyetlen nem zsidó figurája, egy bizonyos Ambros Adelwarth, az író rokona, aki még jóval Sebald születését megelőzően vándorolt ki Amerikába. S jóllehet nem állítanám, hogy az öreg Adelwarth ne vált volna végül is, öregkorára Amerikában gyökértelenné, de határozottan nem úgy, hogy múltja betemetődött volna, hogy elfelejtette volna múltját. Egy másik öreg rokon mondja róla: „Adelwarth bácsinak ugyan csalhatatlan emlékezete van, de valahogy nincs meg neki hozzá az emlékezés képessége.”² Naplójában meg, melyet Sebaldnak módjában volt elolvasni, a következőket olvassuk: „Az emlékezés, teszi hozzá egy utóiratban, valamiféle butaságnak tűnik nekem. Nehéz és szédülős lesz tőle az ember feje, mintha nem is az idők árjaira pillantana vissza, hanem a mélyen alatta levő földre tekintene le azoknak a tornyoknak az egyikéből, melyek az égbe vesznek.”³

² W.G. Sebald, *Kivándoroltak*, ford. Szíjj Ferenc, Budapest: Európa, 2006. 111. sk. o.

³ id. mű, 163. o.

Mindenekelőtt arról a festőről, Max Ferberről szeretnék beszélni, akivel Sebald Manchesterben ismerkedett meg.⁴ Amikor a festő Sebaldnak először beszél életéről, csak Angliába érkezésétől kezdve vázolja azt, s a korábbi életszakaszokra vonatkozó kérdésekre csak kelletlenül válaszolgat. De már ebben az életszakaszban is figyelemreméltó történeteket hallunk tőle, ami valahogy összefüggeni látszik az emlékezetét illető problémákkal, és az elbeszélésben ugyancsak hangsúlyos helyet kapnak. Ferber soha nem hagyta el Manchester, ifjúkora óta csak egyszer vállalkozott külföldi utazásra, két évvel az elbeszélést megelőzően nyáron, amikor Colmarba, majd Baselen keresztül a Genfi-tóhoz utazott. Colmart persze Grünewald miatt kereste fel, aki képes volt „a végtelen lelki szenvedés ábrázolására.”⁵ "Amikor úgy érzi az ember, hogy a végső határhoz ért, mindig vannak további kínok. Nincs az a mélység, amelynél ne zuhanhatnánk mélyebbre. Annak idején Colmarban, mondta Ferber, mindent a legpontosabban láttam magam előtt, hogy hogyan következett egyik a másikra, és mi volt utána. Az emlékezetfolyam, amelyből ma már nem sokat tudok felidézni, azzal kezdődött, hogy eszembe jutott, hogyan kerített hatalmába néhány évvel azelőtt, egy péntek reggel egy számomra addig teljesen ismeretlen fájdalomroham, amelyet akkor éppen egy porckorongsérv váltott ki.”⁶ Bármily szívesen tenném, nincsen időm a történetet minden részletében tovább mesélni. Két dolog volt feltűnő számomra az eddigiekben: az egyik, hogy Ferber valamiért, nem tudjuk miért, fontosnak tartja megemlíteni, hogy pénteken reggel kapta a porckorongsérvet. Ez muszáj, hogy jelentsen valamit, még ha soha nem is fog kiderülni, hogy mit. Utal valamire. A másik, hogy a végtelen lelki szenvedés – a természetesen borzalmas fájdalommal járó, de mégis – testi szenvedést, a porckorongsérvet idézi fel neki. Hangsúlyozom: nem érdekes, hogy vajon a leírást Sebald konstruálta meg ily módon, vagy maga Ferber, tényleg mindegy hogy hogyan hívják, mesélte így. Sebald számára az a fontos, hogy az Isenheimi oltár előtt beinduló emlékezetfolyamból Ferber nemcsak nem tud sokat felidézni, hanem hogy amit fel tud idézni, az valamiképpen félrevezeti Sebaldot és félrevezet bennünket. Biztos, hogy nem a porckorongsérvről van szó – valami egészen másról. Ferber tovább mesél; Colmarban már tudja, hogy valami lényegesebbnek kellene előbukkannia: „(...) elkezdtem emlékezni, és valószínűleg az emlékezés miatt született meg bennem (...) az

⁴ A festőt nem Max Ferbernek hívták, és nem Manchesterben, hanem Londonban élt. A történet azonban autentikusnak tűnik; persze végső soron még ez sem lényeges. A lényeges a probléma: az elfedett múlt.

⁵ id. mű, 190. o.

⁶ u. o.

elhatározás, hogy továbbutazom a Genfi-tóhoz, hogy ott felkutassak egy szintén régóta eltemetett emléknymot, amelyet azelőtt soha nem mertem megbolygatni.”⁷ A svájci táj azután harminc évvel azelőtti képeket és eseményeket idéz fel benne; volt bennük valami fenyegető is – mondja. A Grammont csúcsa jelenik meg lelki szemei előtt. „Egy derűs augusztusi napon, déltájban apám mellett feküdtem ezen a csúcson (...)”⁸ Ismét nem folytatom, s nem is szükséges. Hiszen megérkeztünk. Ferber először említi apját Sebaldnak. Valami azonban még hátráltatja a lényeges emlékek teljes feltárulását. Újra megmássza a Grammont csúcsát. Ott találkozik egy lepkegyűjtővel. „Arra azonban már nem emlékszik, mondta Ferber, hogy a lepkegyűjtővel együtt ment volna le a hegyről; egyáltalán, teljesen kiesett az emlékezetéből, hogyan ment le a hegyről, és hogyan töltötte utolsó napjait a *Palace*-ban, mint ahogy az Angliába való visszatérésére sem emlékszik. Hogy mi okból és milyen mértékben terjeszkedett szét agyában az emlékezetnélküliség lagúnája, az mindmáig rejtély, bármennyit törte is rajta a fejét.”⁹ Holott most már tudnia kellene – de ezt én mondom és nem Sebald, s valószínűleg nagy számárság. Bár még ez sem egészen bizonyos. Ferber ugyanis valamilyen értelemben mindig is tudatában volt annak, amit nem akart tudni, s amit rejtélynek tekint, azt összefüggésbe hozhatná azzal, amit tudottan nem akar tudni. Annál is inkább, mert mindazt, amit Sebaldnak nem mondott el, azt az író valami magazinból tudta meg. De persze ez sem pontos. A magazinból tudta meg a tényeket, Ferber származását, hogy a szülei elintézték, hogy ő az utolsó pillanatban elrepülhessen Angliába, hogy a szüleit a nácik elvitték és megölték. S ez az, amit Ferber is *tud*. Ezek azonban nem a festő emlékei, végképpen nem emlékképek.

„(...) miféle gátlások és szégyenkezés akadályozott meg bennünket abban, hogy Ferber származására tereljük a beszélgetést.” – írja Sebald.¹⁰ Hosszú idő után újra elmegy Ferberhez, aki elkezd beszélni. „Azok a töredékes emlékképek, amelyek engem kísértének, olyanok, mint a kényszerképzetek. Ha Németországra gondolok, úgy érzem, mintha az örület bujkálna bennem. És valószínűleg ezért nem mentem vissza soha többé Németországba, nehogy bebizonyosodjon, hogy valóban örült vagyok. Én Németországot, ezt tudnia kell, visszamaradt szétrombolt országnak, valahogy senki földjének látom, ahol olyan emberek

⁷ id. mű, 192. o.

⁸ id. mű, 193. o.

⁹ id. mű, 194. o.

¹⁰ id. mű, 198. o.

élnék, akiknek az arca egyszerre tűnik gyönyörűnek és rettenetesnek. (...) Lehetséges, folytatta Ferber, hogy a nyelvnek az elvesztésével vagy elhalásával [Angliába érkezése óta soha nem beszélt ugyanis németül – *V.M.*] függ össze az is, hogy emlékeim csak nyolc- vagy kilencéves koromig nyúlnak vissza, és hogy az 1933 utáni müncheni időszakból is csak a felvonulásokra, gyűlésekre és díszszemlékre emlékszem, amelyekre, úgy tűnik, mindig volt valami alkalom.”¹¹ „(...) mélységes szégyenérzettel vettem tudomásul, hogy én nem tartozom közéjük.”¹² „(...) és amiről nem tudtunk beszélni, arról egyszerűen hallgattunk”¹³ (...) Arról, amit a dolgok állásának neveztek, egyedül Leo bácsi, anyám ikertestvére beszélt időnként nyíltabban, (...) de szavait többnyire helytelenítés fogadta.”¹⁴ „Különös módon, mondta Ferber, a Leo bácsival eltöltött würzburgi délután csak néhány hónappal ezelőtt jutott újból eszébe.(...)”¹⁵ „És közben fokozatosan felidéződött bennem az a würzburgi nyári nap, a visszaút Münchenbe, a szülői ház mind elviselhetlenebbé váló hangulata, és a fokozatosan mindenre ráboruló hallgatás.”¹⁶ Emigrációja pillanatából az oberwiesenföldi repülőtéren a szüleit nem tudja felidézni. „Ezzel szemben magát a repülőteret egészen pontosan látja maga előtt.”¹⁷ „(...) úgy látom, hogy egész életemet, annak legapróbb részleteire is kiterjedően, nem pusztán szüleim elhurcolása határozta meg, hanem az a késedelem és halasztás is, amellyel a kezdetben hihetetlennek tűnő halálhírük megérkezett hozzám és annak abszurd jelentése lassanként tudatosult bennem.”¹⁸

Az emlékek ezen lassú feltárulásának vagy teljes egészében fel-nem-tárulásának történetét nem folytathatom tovább. Azt azonban még el kell mondanom, hogy Sebald megkapja Ferbertől édesanyja feljegyzéseit. Ennek hatására elutazik Bad Kissingenbe, s a zsidótemetőben tett látogatása után ezt jegyzi fel: „ (...) azt éreztem, hogy a németek szellemi

¹¹ id. mű, 203. o.

¹² id. mű, 204. o.

¹³ Ferber első manchesteri lakása ugyanabban a házban volt, mint 35 évvel előbb Wittgensteiné.

¹⁴ id. mű, 204. o.

¹⁵ id. mű, 206. o.

¹⁶ id. mű, 207. o.

¹⁷ id. mű, 209. o.

¹⁸ id. mű, 213. o.

ínsége és emlékezetvesztése, amely itt engem körülvesz, meg az az ügyesség, ahogyan kipucoltak innen mindent, lassan kezd megőrizni.”¹⁹

A németek szellemi ínségéről és emlékezetvesztéséről lesz majd még szó. Előbb azonban röviden szeretnék Austerlitzről beszélni, aki kivándorlása előtről nemcsak emlékképeket nem tudott felidézni magában, hanem a tényekkel sem volt tisztában. Ha jól sejtem Sebald utolsó, *Austerlitz* című regénye mifelénk a legismertebb, rövidebbre fogom hát a vele kapcsolatos megjegyzéseimet. Austerlitz gyerekkorában, amelyet valamilyen walesi vagy angol néven valahol Wales-ben töltött, s azok édes gyermekének hitte magát, akiknél élt, „a bala-i paplakban eltöltött egész idő alatt nem szabadultam meg attól az érzéstől – mondja -, hogy valami nagyon kézenfekvőt, voltaképpen nyilvánvalót rejtegettek előttem.”²⁰ Az eltörölt, betemetett emlékek azután kezdtek csak igen lassan felszínre kerülni, hogy már tudatták vele származásának titkát, hogy ugyanis a náci elöl egy gyerektranszporttal érkezett Angliába, ahol is a bala-i pap és felesége magukhoz vették. Igazán azt találtam érdekesnek, hogy emlékeinek drámai feltárlása mindkét esetben egy meghatározott helyhez kötődött. Elsőként Angliába érkezésének képe bontakozik ki lelki szemei előtt, a Liverpool Street pályaudvar felszámolt Ladies Waiting Roomjában. „Igen, és nemcsak a papot láttam és a feleségét, mondta Austerlitz, hanem a kisfiút is, akiért jöttek (...) felismertem, a hátizsákról, és először emlékeztem vissza, amióta csak az eszemet tudom, saját magamra abban a pillanatban, amikor megértettem: ebben a váróteremben lehetett, hogy több mint fél évszázaddal korábban megérkeztem Angliába.”²¹ Austerlitz át tudta lépni, arra kényszerült, hogy átlépje a küszöböt, melyet mindeddig nem mert átlépni. A pályaudvar már átépítés alatt álló, szétvert női várótermében, azon a helyen, ahol az idegenbe érkezés sokk-élménye nyilvánvalóan mélyen belevésődött emlékezetébe, nem volt képes tovább hárítani. Most már tudja, hogy „(...) mindig azon igyekeztem, hogy lehetőleg semmire ne emlékezzem, és mindent nagy ívben elkerüljek, ami így vagy úgy számomra ismeretlen származásomra utalt. (...) egyre kifinomultabbá fejlesztettem hárító mechanizmusomat.”²² Egy hely azonban, melyet mindeddig bizonyára messze ívben elkerült, s amely most a maga szédült pőreségében nem engedte tovább hárítani, beindította az emlékezést. „Csak arra emlékszem –

¹⁹ id. mű, 250. o.

²⁰ W. G. Sebald, *Austerlitz*, ford. Blatschik Éva, Budapest: Európa, 2007. 61. o.

²¹ id. mű, 149. o.

²² id. mű, 152. o.

meséli tovább -, hogy amikor a kisfiút a padon ülve megláttam, valami tompa kábulaton keresztül tudatára ébredtem a rombolásnak, amit elhagyatottságom a sok-sok eltelt év alatt okozott bennem, és hogy rettenetes fáradtság fogott el arra a gondolatra, hogy valójában sosem éltem, vagy hogy csak most születtem meg, úgyszólván a halálom előtti napon.”²³ A felismerés egyrésztől rettenetes volt, halált okozó is lehetett volna. De nem tudott többé az emlékezés ellen védekezni. S az mégsem halálához, hanem egy új élethez vezette el Austerlitzet. Mert csakis így vált lehetővé, hogy ez az első sokszerű emlékfelismerés tulajdonképpen elvezesse őt Prágába és visszaadja Austerlitznek egész prágai gyerekkorát.

Ezt a történetet sem mesélem tovább, mert el szeretném mondani egy sikeres kollektív emlékezet-elfojtás történetét. Ugyancsak Sebald nyomán.

Amikor először olvastam *A Szaturnusz gyűrűi*-t, ha jól sejtem, nem figyeltem fel a regény vagy útleírás, vagy ki tudja mi egy részletére, melyet most egy kicsit hosszabban szeretnék idézni. A sommerleytoni kertész, akivel Sebald zárandokútja során beszélget, a következőkről számol be neki: „(...) utolsó tanulóéveiben és azt követően, a tanoncidejében semmin nem járatta annyira a fejét, mint azon a légiháborún, amit az 1940 után Kelet-Angliában létesített hatvanhét repülőtérről vívtak Németország ellen. Ma már hozzávetőleg sem tudjuk elképzelni, mondta Hazel, milyen hatalmas méretű volt ez a vállalkozás. Az ezerkilenc napig tartó akció alatt egyedül csak a nyolcadik légiflotta egymilliárd gallon gázolajat használt el, hétszázharminckétezer tonna bombát dobott le, csaknem kilencezer gépet és ötvenezer embert veszített. Minden este láttam a bombázórajokat Sommerleyton felett elhúzni, elalvás előtt minden éjszaka elképzeltem, hogyan borulnak lángba a német városok, hogyan tombol az égig a tűzvész (...)”²⁴ Hazel mindig kibetűzte a térképen azoknak a városoknak a nevét, amelyeket éppen bombáztak. „Az egész országot megtanultam ekképpen – meséli -, úgy is mondhatnánk, belém égetődött.”²⁵ „(...) még németül is úgyahogy megtanultam, hogy el tudjam olvasni, gondoltam magamban, a németek saját beszámolóit a légitámadásokról és elpusztított városokban folyó életükről. Legnagyobb csodálkozásomra persze hamarosan meg kellett állapítanom, hogy mindhiába keresem az efféle beszámolókat. Úgy látszik, senki nem írt le semmit, senki nem emlékezett vissza

²³ id. mű, 150. o.

²⁴ W. G. Sebald, *A Szaturnusz gyűrűi. Angliai zárandokút*, ford. Blatschik Éva Budapest: Európa, 2011. 49. o.

²⁵ id. mű, 50. o.

semmire. Ha pedig az ember személyesen megkérdezte az ottaniakat, úgy tűnt, mintha a fejből is mindent kiradíroztak volna.”²⁶

Nos, amikor elolvastam Sebald magyarul idén megjelent zürichi előadásait – *Légi háború és irodalom. A rombolás természetrajza*, melynek szövege néhány évvel később született, mint *A Szaturnusz gyűrűi* – sikerült megértenem, hogy az előbb idézetteknek – úgy gondolom, hogy Sebald valóban találkozott ezzel a sommerleytoni kertésszel, s az valóban ezt vagy valami hasonlót mesélhetett neki –, milyen nagy jelentősége van. A német városoknak a brit légierő által történt porig bombázása, jóllehet a háború kimenetele szempontjából gyakorlatilag semmiféle jelentőséggel nem bírt, komoly következményekkel járt a német háború utáni beállítottságának a szempontjából. Számon kérni a terrorbombázásokat a németeknek természetesen nem állt módjukban: „ (...) egy olyan nép, amely emberek millióit lágerekben ölte meg és dolgoztatta halálra, a győztes hatalmaktól aligha kérhetett felvilágosítást arról, hogy vajon miféle katonapolitikai logika követelte meg a német városok lerombolását”²⁷ – állapítja meg teljes joggal Sebald, holott az NDK urai nem voltak ilyen szégyenlősek, s bizony számon kérték Drezda megsemmisítését. Márpedig ha a városok megsemmisítését, „a háború utolsó éveit milliók által elszenvedett példátlan nemzeti megaláztatás tapasztalatát” el kellett felejteni, akkor mindezt voltaképpen sohasem lehetett igazán szavakba önteni; e tapasztalatot „a közvetlenül érintettek sem egymással nem osztották meg, sem pedig a később születetteknek nem adták tovább”, mert hogy nem tudtak vele mit kezdeni: sem a győztesek elképesztő aljasságának, sem jogos büntetésnek nem voltak képesek tekinteni, akkor az egészet, mindazzal együtt, ami megelőzte, egyszerűen ki kellett radírozni a fejből. (Hadd jegyezzem meg, hogy a kiradírozni, ausradieren, kifejezés Hitlertől származik. Csakhogy ő nem a fejből akart valamit, hanem a fejeket igyekezett kiradírozni.)

A kelet- és a nyugatnémet háború utáni „antifasizmus” üres, semmitmondó és hazug volt. Az NDK polgárai valószínűleg elhitték, hogy nekik a milliós és iparszerűen űzött tömeggyilkosságokhoz semmi közük nem volt, azt ugyanis nem ők, hanem a nácik követték el. A keletnémeteknek éppen ezért sem a náciizmus rémtetteit, sem a szövetségesek ellenük, békés polgárok ellen elkövetett aljasságait nem kellett elfelejteniük. Amit a keletnémetek elfelejtettek, az csupán az a csekélység, hogy ők maguk, a németek voltak a nácik, legalábbis a németek többsége. A nyugatnémetek pedig – minthogy senki, legalábbis senki olyan, akinek

²⁶ id. mű, 51. o.

²⁷ W. G. Sebald, *Légi háború és irodalom. A rombolás természetrajza*, ford. Blatschik Éva, Budapest: Európa, 2014. 22. o.

muszáj lett volna meghallani a hangját, nem beszélt a történekről, s kísérletet sem tett rá, hogy megértse azt –, egyszerűen mindent elfelejtettek. A tömeggyilkosságokat is, a bombázásokat is. A szövetségi köztársaságiak – nem a németek – történelme a ki tudja miképpen keletkezett romok eltávolításával, a hősi és önfeláldozó újjáépítéssel kezdődött. Sebald nagyon pregnánsan foglalja össze, hogy miért nem született semmi jelentős kultúrának nevezhető abból a rettenetes tragédiából, amelyet a holokauszt áldozatai, majd pedig, ha nem is feltétlenül elkövetői, de mindenképpen tanúi elszenvedtek. Mindez ugyanis „a nemzeti emlékezetben szinte alig hagyott fájó nyomot.”²⁸ „Az a folytonos panasz – írja –, hogy mindmáig nem született nagy nemzeti eposz a háborúról és a háború utáni időkről, valahogy ezzel a (bizonyos tekintetben nagyon is érthető) tehetetlenségünkkel függ össze. (...) A múlt úgynevezett feldolgozására irányuló minden megfeszített igyekezet ellenére is úgy tűnik nekem – mondja –, hogy mi németek manapság a történelmünket illetően feltűnően vakok vagyunk és hagyománytalanok. (...) Ha pedig tekintetünket mégis hátrafordítjuk, különösképpen az 1930 és 1950 közötti évekre, akkor az nemcsak odanézés, hanem mindig félrenézés is egyben.”²⁹ Sebald szerint a negyvenes évek végén csak egyetlen olyan mű született, „amelynek alapján hozzávetőleges képet alkothatunk magunknak arról a mély iszonyatról, ami annak idején mindenkit elfoghatott, aki valóban szétnézett a romok között. A könyvet elolvasva – írja – rögtön megértjük, hogy ezt a szembeötlően csillapíthatatlan búskomorság jellemezte elbeszélést az akkori olvasóközönségnek, ahogy a kiadó és alighanem maga Böll is gondolta, nem lehetett a kezébe adni, és ezért csak 1992-ben, majdnem ötven év késéssel jelentették meg.”³⁰ Böllnek *Az angyal hallgat* című regényéről van szó.

Értelmetlenség feltenni a kérdést, hogy milyen lenne a mai Németország, ha annak idején az angolok nem bombázzák porig a nagyvárosokat. Sebald – reakcióként zürichi előadásaira – kapott egy levelet, melynek kijelentéseit mélységesen felháborodva fogadta. A levél írója ugyanis azt állítja, hogy „a szövetségesek célja a légi háborúval nem volt más, minthogy városaik lerombolásával elvágja a németeket örökségüktől és származásuktól.”³¹ Ezt a tudatos stratégiát a levélíró szerint a külföldön élő zsidók agyalták ki. Az állítás valóban

²⁸ id. mű, 12. o.

²⁹ id. mű, 6 sk. o.

³⁰ id. mű, 18. sk. o.

³¹ id. mű, 107. o.

nevetséges és elborzasztó. Az azonban, hogy a szövetségeseinknek nem tulajdoníthatunk ilyen, méghozzá a nemzetközi zsidó összeesküvés által kiagyalt, tudatos célokat, távolról sem jelenti, hogy ne következett volna be – részben a légi háború eredményeként is - a németek elvágása örökségüktől és származásuktól. Nyugodtan felfoghatjuk úgy, hogy egy új nép született, pontosabban kettő, melyek bizonyos emléknymok hatására lassan egy negyedszázada egyesülni akartak, ami viszont csak formálisan sikerült. Alighanem mind a mai napig kétfajta nép él egy német nemzetnek nevezett állítólagos közösség kebelén. Ez az utóbbi tény számos gyakorlati nehézség forrása, s olykor ugyancsak kellemetlen.

A kollektív felejtés önmagában azonban semmiképpen hasonlítható össze az egyes személyiséget az ilyen vagy olyan elfojtásból eredő felejtés megnyomorító hatásával. „ (...) lassacskán megértettem, milyen rettenetes, hogy még a legkisebb feladat vagy tennivaló is, például egy fiók telepakolása különféle dolgokkal, meghaladhatja az erőnket (...) Már ott éreztem a homlokom mögött a pokoli tompaságot, ami a személyiség leépülését megelőzi, s az a sejtés fogott el, hogy valójában sem emlékezetem, sem gondolkodási képességem s voltaképpen létem sincs.”³² – mondja Austerlitz. Hogy mit, illetve miket jelent ennek párhuzamosa egy kollektívum esetében? Csak kérdezem. A kollektívum élete, ha érdemes ilyenről egyáltalában beszélni, nem hasonlítható egy eleven egyed életéhez. Az érzésem az, hogy a németység esetében a felejtés keleten főként valami negatívát, nyugaton inkább valami pozitívát hozott, ennek elemzése azonban nemcsak a rendelkezéseimre álló időkeretet, hanem tudásomat és képességeimet is meghaladja. Nagyon is értem Sebaldot, amikor azt mondja – már idéztem -, hogy „ (...) azt éreztem, hogy a németek szellemi ínsége és emlékezetvesztése, amely itt engem körülvesz, meg az az ügyesség, ahogyan kipucoltak innen mindent, lassan kezd megőrizni.”³³ De mindez szükségképpen mást jelentett valakinek, aki megmaradt németnek, s ezért nem volt képes Németországban megmaradni, mint annak, aki ezt az állapotot kívülről nézi. S azt szeretné, ha az ő saját nemzete nem azon dolgozna, hogy fényesre szidolozza nem olyan nagyon dicső múltját, hanem ha már nem képes önkritikusan tekinteni önmagára, s feldolgozni a múltját – képes erre egy nemzeti közösség egyáltalában? - , akkor legalább megtanulna felejteni.

³² W. G. Sebald, *Austerlitz*, 134. sk o.

³³ W. G. Sebald, *Kivándoroltak*, 250. o.